

פרשת תזריע: מבקר המדינה

מבקר המדינה הוא המוסד המרכזי בישראל לביקורת המדינה. מבקר המדינה עורך ביקורת חיצונית על מגוון פעולותיהם של גופי מינהל המדינה וגופים ציבוריים שונים, כדי להבטיח פיקוח על כספי ציבור. דו"ח מבקר המדינה מתפרסם וגלוי לציבור, כך שכל הציבור יכול לראות את חשיפת השחיתויות והליקויים בגופים ציבוריים. לאורך שנות פעילות מבקר המדינה נחשפו שחיתויות וליקויים רבים שהובילו לתיקון בעיות ולענישה, כולל הרשעתם של אישים בכירים בעקבות ליקויים שנתגלו בדוחות המבקר.

האם דרך זו של חשיפת העוולות הציבוריות והאישיות מותרת הלכתית?

בפרשת השבוע מתואר שהמצורע יושב מחוץ למחנה ומזהיר את המתקרבים אליו שהוא טמא: "וְהִצְרֹעַ אֶשֶׁר בּוֹ הִנֵּנּוּ בְּגָדָיו יִהְיוּ פְּרָמִים וְרָאשׁוֹ יִהְיֶה פָּרוּעַ וְעַל שָׁפָם יַעֲטָה וְטָמֵא טָמֵא יִקְרָא"¹.

כיצד הותר למצורע להכריז כך על עצמו, הרי באמירה זו הוא מבייש את עצמו מול האנשים העוברים ושבים?

איסור הלבנת פנים הוא איסור חמור מאוד, עליו נאמר: "המלבין פני חברו ברבים... אין לו חלק לעולם הבא"²; "נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים"³. חומרתו של איסור זה היא בכך שהוא הושווה לרציחה: "כל המלבין פני חברו ברבים כאילו שופך דמים"⁴.

השוואה זו בין ביוש חברו לרציחה מעלה תמיהה, האם אכן כוונת חכמים להשוות לגמרי את הביוש לרציחה, או שמדובר על השוואה כדי להמחיש את חומרת הביוש.

לשאלה זו השלכה מעניינת, אם מדובר על השוואה גמורה בין ביוש חברו לרציחתו, הרי שיהיה מותר לחלל שבת כדי להציל את חברו שרוצים לבזות אותו, כשם שמחללים שבת להצלת אדם שרוצים לרצוח אותו.⁵ וכן בכך נכנסת הלבנת פני חברו ברבים לאחת מן העבירות החמורות בתורה עליהן נאמר "ייהרג ואל יעבור". כלומר, אם אומרים לו לאדם תבייש את חברך ואם לא כן נהרוג אותך, עליו למסור עצמו להריגה כמו שחייב למסור עצמו להריגה אם אומרים לו להרוג את חברו.

יש הסוברים⁶ שמדובר על השוואה גמורה, ואכן אדם חייב למסור עצמו להריגה אם כופים אותו לבייש את חברו, כפי הנאמר: "נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים"³. אולם לדעת המאירי⁷ לא מדובר על השוואה הלכתית אלא רצונם של חכמים להביע את חומרת ביוש חברו, שהרי נאמר 'כאילו שופך דמים'⁸. ההשלכה המעשית ממחלוקת זו היא האם כהן שבייש את חברו ברבים יכול לעלות לדוכן ולשאת כפיו בברכת כהנים, שהרי כהן שהרג את חברו בכוונה אינו נושא את כפיו בברכת כהנים?

מעשה כזה אירע באחד מבתי-הכנסת, כאשר אחד המתפללים סימן לשליח הציבור שיאט את קצב התפילה. לאחר סיום התפילה, אחד מהמתפללים שהוא כהן החל לצעוק ולבייש את המתפלל שסימן לשליח ציבור. כעת נשאלה השאלה האם הכהן המבייש יכול לשאת את כפיו בברכת כהנים - אם מדובר על השוואה גמורה, שהמבייש את חברו

¹ ויקרא (יג, מה).

² אבות (פ"ג מ"א).

³ ברכות (מג ע"ב); סוטה (י ע"ב).

⁴ בבא מציעא (נח ע"ב). ראו גם: ספר חסידים (סימן נד).

⁵ שו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן ז ד"ה ומידי דברי).

⁶ תוספות (סוטה י ע"ב ד"ה נח); רבינו יונה (שערי תשובה, שער ג אות קלט); מים חיים (הלי יסודי התורה פ"ה ה"ב); רשב"ץ (מגן אבות פ"ג מ"א); שו"ת בנין ציון (סימן קעב);

⁷ מאירי (ברכות מג ע"ב ד"ה לעולם; סוטה י ע"ב ד"ה לעולם).

⁸ ראו: שו"ת חכם צבי (סימן עז ד"ה ודברים).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

ברבים דינו כרוצח, אז כשם שכהן שרצח לא נושא את כפיו כך גם כהן המבייש את חברו אינו נושא את כפיו בברכת כהנים.⁹ אך אם מדובר על דמיון בלבד להצגת חומרת האיסור, אזי אותו כהן יכול לשאת את כפיו.¹⁰

כפי שראינו איסור ביוש חברו ברבים הוא איסור חמור, אך הוא מותר אם מטרת ביוש חברו היא עבור תועלת אחרים ואף אם היא עבור תועלת למתבייש עצמו.

המקור לכך הוא מדברי התורה שהסמיכה את האיסור "לא תלך רכיל בְּעַמֶּיךָ" לאיסור "לא תעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ",¹¹ להורות לנו שאמנם אסור לומר לשון הרע על חברו, "לא תלך רכיל בְּעַמֶּיךָ", אך כאשר באמצעות לשון הרע על חברו הוא מונע פגיעת אחרים, הדבר מותר כדי להציל את האחרים, "לא תעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ",¹² כדברי ספר החינוך: שאם נשמע אדם מדבר רע בחבירו, שלא נלך אליו ונספר לו פלוני מדבר כך וכך, אלא אם כן תהיה כוונתנו לסילוק הנזקין ולהשבית ריב.¹³

ההשלכה המעשית מהגדרה זו היא במקרים רבים בהם אנו יודעים מידע מסוים על אדם שהעברתו לאחרים תגרום לו הלבנת פנים, אך אם הדבר לתועלת לאחרים למנוע מהם מכשול הדבר מותר. לדוגמה: הרב יעקב ברייש¹⁴ נשאל מרופא משפחה שיודע את מצב המטופלים שלו, שאחד מהם הוא בחור שבא בקשרי שידוכין עם בחורה. אותו בחור חולה במחלה סופגית שהוא ומשפחתו לא יודעים ממנה. האם מותר לרופא למסור מידע רפואי זה למשודכת ומשפחתה? הרב ברייש התיר לרופא למסור מידע רפואי קריטי זה, אף שיש בו לבייש את הבחור ומשפחתו, משום שהמטרה היא הצלת הבחורה. הרב אליעזר יהודה ולדינברג¹⁵ התיר לרופא עיניים לדווח למשטרה על לקות ראייה אצל מטופליו, אף שיש בכך ביוש המטופלים, משום שיש בדיווח הצלת אחרים מתאונת דרכים: "ואין לו להתחשב בכגון זה מה שע"י כך יגרום אולי נזק כלכלי או חברתי לחולה, כי אין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש".

ההסבר ההלכתי להיתר זה, שמותר לומר לשון הרע או לבייש את חברו כל עוד הדבר לתועלת, מצויה בדברי הפתחי תשובה¹⁶ שטוען שההיתר מבוסס על השבת אבידת גופו וממונו של חברו שיכול להיפגע אם לא ימסרו לו את המידע השלילי. לדבריו, כשם שאדם הרואה את חברו או ממונו הולכים לאיבוד וייגרם להם נזק הוא חייב להצילם, כך הוא חייב למנוע מחברו היזק שייגרם לו מאחרים ולמסור להם מידע חיוני שיציל אותם ואת ממונם.

הסבר נוסף לכך שמותר לפרסם מידע שמבייש את חברו אינו מתמקד בהצלת אחרים, אלא בהצלת האדם עצמו, כשהמידע עליו ייחשף לציבור הוא יחזור בו ממעשיו הקלוקלים. מדובר בעיקר על עיתונים וכלי תקשורת שונים המפרסמים מעשי עוולה או חשדות למעשים כאלו במטרה לבקר את העושים ולהרתיע אותם להמשיך במעשיהם. בגמרא¹⁷ מובא שלשון הרע שהתפרסם בפני שלושה אנשים אין בהעברתו הלאה איסור לשון הרע. לדעת רבינו יונה,¹⁸ ההיתר לכך מבוסס על ההנחה שהשומעים יעבירו את המסר לעושה העבירה כדי שיחזור בו ממעשיו ובכך הם מצילים אותו מעבירה וממעשיו הרעים.

אך יש להדגיש, ההיתר לפרסם עוולות של אנשים הוא רק לאחר תחקיר יסודי ומקיף למטרת הצלת הרבים או למטרת יצירת לחץ ציבורי שעושה העוול ישוב ממעשיו הרעים. בכך נוכל להבין את תפקידו של דו"ח מבקר המדינה

⁹ מנחת נתן (איינפלד, עמוד שו-שח).

¹⁰ שו"ת שבט הלוי (ח"י סימן קעב). השו"ת מהרלב"ח (סימן קיז); שו"ת להורות נתן (ח"י סימן ב).

¹¹ ויקרא (טז, טז).

¹² אור החיים (ויקרא יט, טז).

¹³ החינוך (מצווה רלו).

¹⁴ שו"ת חלקת יעקב (אבה"ז סימן עט).

¹⁵ שו"ת ציץ אליעזר (חלק טו סימן יג). כ"כ שו"ת יחווה דעת (ח"ד סימן ס).

¹⁶ פתחי תשובה (או"ח סימן קנו). ראו גם: שו"ת נתיבות שמואל (ח"א נתיב ט - הובאו דבריו אצל: הרב איסר יהודה אונטרמן, התורה והמדינה, ח"ט עמוד כג אות ב; שו"ת יחווה דעת, ח"ד סימן ס).

¹⁷ ערכין (טז ע"א); בבא בתרא (לט ע"ב).

¹⁸ שיטה מקובצת (בבא בתרא לט ע"ב). השו"ת לדברי רבינו יונה (שערי תשובה, שער ג אות רכא; עליות דרבינו יונה, בבא בתרא לט ע"א ד"ה ואמר רבא). כ"כ חפץ חיים (לשון הרע, באר מים חיים כלל י).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

החושף שחיתויות ועוולות ציבוריות שיש להם השלכה על אנשים פרטיים, שכן המטרה אינה רק להציל את כספי הציבור ולמנוע מהציבור להתקרב לאנשים אלו, אלא גם כדי שאנשים אלו ישובו מדרכם הרעה.

אולם, ניתן להציע הסבר שונה בתכלית להיתר לפרסם לשון הרע לתועלת, והוא טמון בהסכמת האדם. אמנם אסור לאדם לבייש את חברו אך הוא יכול למחול ולהסכים שיביישו אותו. בכך, כניסת האדם למערכת מסוימת שיש לה כללים וחוקים ידועים, מהווה את הסכמת האדם על כללים וחוקים אלו והוא מקבל אותם על עצמו.

דבר זה ניתן ללמוד מדין המלכות, 'דינא דמלכותא דינא', כפי שהסביר הרשב"ם¹⁹ שאדם הבא להתגורר בעיר מסוימת הוא מקבל על עצמו את משפטי העיר לעניין המיסים.

הרא"ש נשאל על משחק היאבקות בין שני אנשים, שבמסגרת ההיאבקות אחד מהאנשים פגע בעין של חברו וסימא אותו. לדברי הרא"ש, אין כל חיוב על האיש שסימא את עין חברו, משום שעל דעת כן הם נכנסו להיאבקות ומחלו זה לזה אם יגרם להם נזק זה מזה:

כי הדבר ידוע כששניהם נתאבקו עיקר כוונתם שיפיל האחד את חברו וכשהאחד נותן על חברו אי-אפשר לו לצמצם ולכוון שיפילו בנחת כדי שלא יזיקו כי בכל כוחן מתאבקין וכל אחד מכוון להפיל חברו אם יזיקו ואדעתא דהכי נתאבקו יחד.²⁰

כמו-כן פסק הרמ"א²¹ שהיזק בין אנשים הנגרם מחמת שמחת פורים או שמחת חתן וכלה אינו מהווה עילה לחיוב, משום שזהו המנהג המקובל וכל אדם הנכנס לשמחות כאלו הוא מוחל על ההיזק שייגרם לו.²²

לאור דברים אלו, כתב הרב שלמה זלמן אוירבך²³ שהנהלת הישיבה יכולה להפקיע את הבעלות על חפצים שלא נמצא להם דורש במשך כמה חודשים, זאת בתנאי שהנהלה תודיע לבחורים בתחילת הלימודים על כך, ובאופן כזה כל בחור שנכנס לישיבה יודע שעל דעת כן הוא נכנס שאם הוא יזניח את חפציו למשך תקופה מסוימת יכולה הישיבה להפקיע את בעלותו.

דוגמאות אלו עוסקות בענייני ממון, עליו ניתן למחול ולכן אפשר לומר שאדם הנכנס למערכת מסוימת בעל חוקים וכללים מוחל על העניינים הממוניים, אבל האם הדבר נכון גם בצער נפשי, האם אדם מסכים לקבל על עצמו שיביישו אותו?²⁴

אמנם אסור לאדם לחבול בגופו,²⁵ אך נחלקו הראשונים האם מותר לאדם לבייש את עצמו.²⁶ מכל-מקום נראה, גם לסוברים שאסור לו לאדם לבייש את עצמו, אך אם מטרת הביוש העצמי היא לתועלת עבורו מותר,²⁷ שהרי בגמרא²⁸ מסופר על רב עמרם שאירח בביתו בנות שיצאו מן השבי. כאשר הוא הרגיש שהוא עלול להיכשל איתן בעבירה, הוא צעק בקול שפרצה שריפה בביתו, כך הגיעו אנשים והוא נמנע מעשיית העבירה. על כך אמר, שעדיף שיתבייש בעולם הזה מאשר בעולם הבא. מוכח מכך, שמותר לאדם לבייש את עצמו לתועלת אישית כדי להימנע מעבירה. וכן פסק הרמב"ם²⁹ שיכול אדם להתנהג בצורה שמבזה ומביישת אותו כאשר המטרה היא לעקור מליבו את היוהרה ובכך לחזור לדרך האמצע.

¹⁹ רשב"ם (בבא בתרא נד ע"ב ד"ה והאמר). כ"כ שו"ת תרומת הדשן (סימן שמא).

²⁰ שו"ת הרא"ש (כלל קא סימן ו). נפסק בטור (ח"י"מ סימן תכא); שולחן ערוך (שם סעיף ה).

²¹ רמ"א (ח"י"מ סימן שעח סעיף ט; (או"ח סימן תרצה סעיף ב).

²² פרי מגדים (או"ח סימן תרצה אשל אברהם ס"ק ז).

²³ שו"ת מנחת שלמה (ח"י"ג סימן קו אות ג). כ"כ: שו"ת מנחת יצחק (ח"ח סימן קמו); שו"ת אגרות משה (ח"י"מ סימן מה אות ב); שו"ת שבט הלוי (ח"י"ט סימן שח).

²⁴ ראו: כנסת הגדולה (הגהות בית יוסף או"ח סימן תרצה אות ג).

²⁵ בבא קמא (פ"ח מ"ו); רמב"ם (הל' חובל ומזיק פ"ה ה"א); שולחן ערוך (ח"י"מ סימן תכ סעיף לא).

²⁶ יש הסוברים שאסור: תוספות (בבא קמא צא ע"ב ד"ה אלא); ים של שלמה (בבא קמא פ"ח אות נט); שולחן ערוך הרב (ח"י"מ הל' נזקי גוף ונפש ודיניהם סעיף ד); נפש הרב (עמוד קנ - אך יש להעיר על אמיתות מעשה זה, ראו: תחומין, כרך לג עמוד 144 הערה 21). יש הסוברים שמותר: מאירי (בבא קמא צא ע"ב ד"ה זה שבארנו); תפארת ישראל (יומא פ"ח בועז אות ג).

²⁷ ראו: שולחן ערוך הרב (ח"י"מ הל' נזקי גוף ונפש ודיניהם סעיף ד).

²⁸ קידושין (פא ע"א).

²⁹ רמב"ם (הל' דעות פ"ב ה"ב).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

לפיכך התיר הרב יצחק זליברשטיין³⁰ לאחות מיילדת בכירה המדריכה אחיות, שנדרשה מאת מנהל בית-החולים לערוך פגישה קבוצתית בה היא חושפת את הליקויים של אחת האחיות ועורכת על כך דיון ייעול ולמידה. אין ספק שהאחות עליה מדובר מתביישת, אך הדבר מותר כי על דעת כן האחיות נכנסו למערכת בעל ביקורת לימודית והם מחלו על ביושם כאשר יש בכך מטרת לימוד.³¹

לאור דברים אלו נראה, שאדם המועסק בשירות המדינה או בכל מערכת בעלת ביקורת, מסכים ומקבל על עצמו מתוקף הכניסה לתפקידו שהמערכת תפרסם את מחדליו ומעשיו ובכך הוא מוחל על ביושו.

³⁰ (שיעורי תורה לרופאים ח"א עמוד 413-411).

³¹ ראו כן גם: שו"ת ציץ אליעזר (ח"כ סימן נב); נשמת אברהם (מהדורה שנייה עמוד קל-קלא) בשם הרש"ז אוירבך, לגבי דו"ח רפואי על חולה.